

AL-BUXORIY

Ilmiy jurnal

AL-BUKHARI

Scientific journal

AL-BUXORIY

Ilmiy jurnal

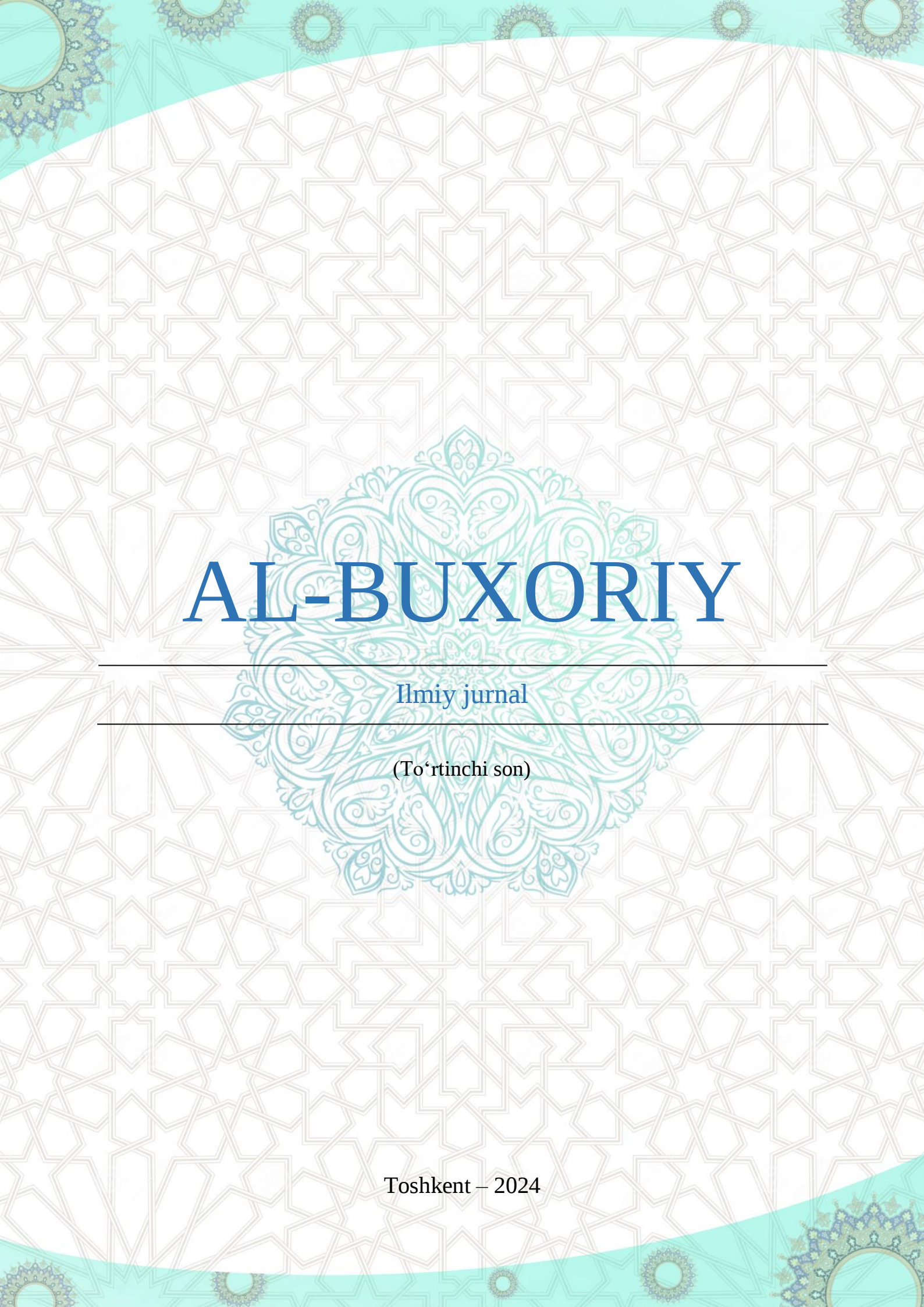
ISSN: 3030-3273

AL-BUKHARI

Scientific journal

ORIENTAL
UNIVERSITETI

AL-BUXORIY

Ilmiy jurnal

(To'rtinchi son)

Toshkent – 2024

Bosh muharrir:

Farhod Maksudov, tarix fanlari doktori (DSc)

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Malika Nasirova, filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Mas’ul muharrir:

Govxar Raxmatova, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

“Al-Buxoriy”

ilmiy jurnalining tahrir hay’ati:

1. Azamat Ziyov	t.f.d., akademik, professor – tahrir hay’ati a’zosi;
2. Zohidjon Islomov	f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
3. Shorustam Shomusarov	f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
4. Durdona Lutfullayeva	f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
5. Komiljon Rahimov	t.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
6. O‘ktam Mavlonov	t.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
7. Xolida Alimova	f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
8. Aftondil Erkinov	f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;
9. Albert Burxanov	t.f.d., akademik (Tatariston) – tahrir hay’ati a’zosi;
10. Samal Tuleubaeva	f.f.d., professor (Qozog‘iston) – tahrir hay’ati a’zosi;
11. Sayfullo Mullodjanov	t.f.d., professor (Tojikiston) – tahrir hay’ati a’zosi;
12. Zilola Xudoyberganova	f.f.d., professor (Turkiya) – tahrir hay’ati a’zosi;
13. Akram Habibullayev	t.f.d., professor (AQSh) – tahrir hay’ati a’zosi;
14. Murtazo Saidumarov	f.f.n., professor (Saudiya Arabistoni) – tahrir hay’ati a’zosi;

MUNDARIJA

FILOLOGIYA

Shakirova Zulfiya Normahamatovna

Arab tilini elektron platformalar orqali o'rganishda leksik-grammatik masalalarga e'tibor .. 4

Karimova Shaxloxon G'aniyevna

Uyg'ur-o'zbek shoirlari ijodida mushtarak jihatlar: mazmun-mundarija, janr va uslub 14

Salimova Zebo Rustam qizi

Turk va o'zbek tillarida inson obrazini ifodalovchi fitomorf birliklar va ularning leksik-semantik tahlil 23

Sabirova Zuxra Shakirovna

Turk va o'zbek tillarida qarindoshlik atamaları tizimining lisoniy kategoriya sifatida o'rganilishi 31

Boborajabov Muhammadiqbol Emomaliyevich

Arab va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarning struktur xususiyatlari: umumiy va farqli jihatlar 39

Rahmatova Bahora Ibodulla qizi

The role of speech acts in legal discourse: a pragmalinguistic perspective 50

Khudoyorov Omonjon Tursunovich

The contribution of the internet to the teaching of foreign languages 61

TARIX

Rahimov Komiljon Rahmatovich

Xojagon-naqshbandiya tariqatining vujudga kelishi, yoyilishi va xorijiy o'lkalarga tarqalishi 70

Boboyev Feruz Sayfullayevich

O'rta Osiyoda sovet hokimiyatiga qarshi kurashning kuchayishi (1931-yil) 81

Gaipnazarov Rahmatilla Rahimboyevich

Maktablarda "tarbiya" fanini tashkillashtirishga oid tarixiy-milliy yondashuv va ajdodlar tajribasi 89

Sherzod Jo'rayev Norovich

Rossiya imperiyasi va sovet hokimiyati davridagi tadqiqotlarda Sulton Husayn Boyqaro davri 98

Idiyev Akbar Avaz o'g'li

Shayboniylar davri siyosiy jarayonlarida etnik birliklarning o'rni 106

Tojiyev Dostonjon Beknazar o'g'li

"Turkiy dunyoning madaniyat poytaxtlari" (Turkiya va Ozarbayjon shaharlari misolida) 122

PHYTOMORPHIC UNITS EXPRESSING HUMAN IMAGE IN TURKISH AND UZBEK AND THEIR LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS

Salimova Zebo Rustam qizi

Higher School of Turkic Studies,

Tashkent State University of Oriental Studies

Senior teacher, PhD

Tel.: +998 90 936-83-63

e-mail: zebosalimova1990@gmail.com

Annotation. This scientific article is devoted to the use of phytomorphic units in the Turkish and Uzbek language to describe human appearance and character traits. The breadth of language possibilities in expressing the human image through phytonyms is analyzed. Phytonyms in Turkish and their Uzbek equivalents are observed. The use of phytonyms in the language serves for an artistic image, to show their importance in the creation of literary arts, and to enrich the phytonymy of the Turkish and Uzbek languages. Emphasis is placed on the vocabulary of the language in reflecting the human image and revealing their characters through the names of fruits and plants. In the article, the use of phytonyms for artistic images, their importance in the creation of artistic works (fruit, pomegranate, flower, cypress, orange, violet, narcissus, tulip, shamshad, wheat, barley), simile, allusion, etc. It is shown that it performed the function of an important lexical tool in the creation of artistic arts.

Keywords: *Language, human image, character, phytonym, image, portrait, positive, negative, appearance, simile, image, alternative, equivalent, language circle, meaning transfer.*

TURK VA O'ZBEK TILLARIDA INSON OBRAZINI IFODALOVCHI FITOMORF BIRLIKLAR VA ULARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Salimova Zebo Rustam qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Turkshunoslik oliy maktabi katta o'qituvchisi, PhD

Tel.: +998 90 936-83-63

e-mail: zebosalimova1990@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola turk va o'zbek tillarida inson qiyofasi va xarakter xususiyatlarini berishda fitomorf birliklardan foydalanish masalalariga bag'ishlanadi. Fitonimlar orqali inson qiyofasini ifodalashda til imkoniyatlarining kengligi ko'rib chiqiladi. Turk tilida fitonimlar va ularning o'zbek tilidagi muqobili ko'rib chiqiladi va tahlil etiladi. Tilda fitonimlarning badiiy tasvir uchun xizmat qilishi, ularning badiiy san'atlarni hosil qilishdagi ahamiyatini ko'rsatish, turk va o'zbek tili

fitonimiyasini boyitish uchun xizmat qiladi. Meva va o'simlik nomlari orqali inson qiyofasini aks ettirish, ularning xarakterlarini ochib berishda tilning so'z boyligiga e'tibor qaratiladi. Maqolada fitonimlarning badiiy tasvir uchun xizmat qilishi, ularning badiiy san'atlarni hosil qilishdagi ahamiyati (meva, anor, gul, sumbul, sarv, noranji, binafsha, nargis, lola, shamshod, bug'doy, arpalar) o'xshatish, tashbeh, tashxis kabi she'riy san'atlarni yaratishda muhim leksik vosita vazifasini bajarganligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: *Til, inson qiyofasi, xarakter, fitonim, obraz, portret, ijobiy, salbiy, tashqi ko'rinish, o'xshatish, obraz, muqobil, ekvivalent, til doirasi, ma'no ko'chishi.*

ФИТОМОРФНЫЕ ЕДИНИЦЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ОБРАЗ ЧЕЛОВЕКА В ТЮРКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ И ИХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Салимова Зебо Рустамовна

*Ташкентский государственный университет востоковедения
Старший преподаватель Высшей школы тюркологии, к.ф.н.*

Тел.: +998 90 936-83-63

e-mail: zebosalimova1990@gmail.com

Аннотация. Данная научная статья посвящена использованию фитоморфных единиц в турецком языке для описания внешности и черт характера человека. Рассмотрена широта языковых возможностей в выражении образа человека посредством фитонимов. Рассмотрены и проанализированы фитонимы на турецком языке и их узбекские эквиваленты. Использование фитонимов в языке служит художественному образу, показывает их значение в создании художественных искусств, обогащает фитонимию турецкого и узбекского языков. Особое внимание уделяется лексике языка, отражающей образ человека и раскрывающей его характер через названия фруктов и растений. В статье рассматривается использование фитонимов художественных образов, их значение в создании художественных произведений (фрукт, гранат, цветок, кипарис, апельсин, фиалка, нарцисс, тюльпан, шамшад, пшеница, ячмень), сравнения, аллюзия и др. Показано, что оно выполняло функцию важного лексического средства в творчестве художественных произведений.

Ключевые слова: *Язык, образ человека, характер, фитоним, образ, портрет, позитив, негатив, облик, сравнение, образ, альтернатива, эквивалент, языковой круг, передача значения.*

KIRISH

Nutqda inson obrazining yaratilishida fitonimlar muhim rol o'ynaydi. Zero, inson hayoti flora bilan uzviy bog'liqdir. Tilshunos olimlarning o'simlik dunyosiga alohida e'tibor qaratishining birinchi sababi shu bo'lsa, ikkinchidan, o'simliklar bilan aloqador

til birliklari xalqning olam lisoniy manzarasida asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. Fitonimlar xalq tafakkurida mifologik, diniy va adabiy an‘analar bilan chambarchas bog‘langan bo‘ladi. Fitomorfizmlar fikrlashning dastlabki shakli bilan ham aloqador bo‘lib, unga xos tushunchalar tilga ham ko‘chgan. Fitonimlar qator tadqiqotchilarning e‘tiborini jalb qilishda, turli diskurslarda (adabiy, she‘riy, ilmiy) ko‘rib chiqilishda davom etmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Tilshunoslikda fitonimlarning lingvistik tabiati, ko‘chimni shakllantirishdagi o‘rni, lison va nutqda qo‘llanish darajasi kabilar o‘rganilgan. Chunonchi, ingliz tili fitonimlarining tahlili J. Rasa, D. Huk, U. Krishke, D. Herman kabilarning ishlarida amalga oshirilgan. Mazkur ishlarda fitonimlarning strukturasi, semantikasi, tasnifi, so‘z yasashdagi o‘rni kabilar diaxron va sinxron aspektda o‘rganilgan (Raṭā G., Samfira I., Sala F., 1991:25). Rus tili fitonimlarining etnobotanik, terminologik, strukturaviy, semantik xususiyatlari va leksikografik talqini O. Ryabko, T. Soy, S. Dubrovina, A. Letova kabilarning tadqiqotlarida tahlilga tortilgan. O‘zbek tilshunosligida fitonimlarning strukturaviy-funksional, leksik-semantik, tarixiy-etimologik tahlili X. Jamolxonov, Y. Eshonqulov, G. Nigmatova kabi olimlar tomonidan qisman o‘rganilgan. M. Xoshimxo‘jayevaning “Olamning lisoniy tasvirida fitonimlar (ingliz, rus va o‘zbek tillari misolida)” nomli tadqiqotida shakl, rang, vaqt, ta‘m, miqdor, hid tushunchalari asosida ingliz, rus va o‘zbek tillari fitonimik leksikasida motivatsiyaning tipologiyasi, fitokomponentli frazeologizmlarning inson tafakkuri va madaniyati bilan bog‘liq konseptual-ideografik hamda konnotatsion xususiyatlari kabilar tadqiq etilgan. Yuqoridagilardan anglashiladiki, fitonimlar asosida shakllangan metaforalarning lug‘aviy-badiiy va lingvomadaniy xususiyatlarini ochib berish, taraqqiyot qonuniyatlarini aniqlash, yaxlit ilmiy tizimga solish, tavsiflash, tasniflash, leksikografik talqinini amalga oshirish, ulardan ijodkorlarning foydalanish mahoratini namoyish etish kabilar o‘zbek tilshunosligida hozirgi kunga qadar maxsus tadqiqot obyekti bo‘lgan emas.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqola mavzusini yoritishda tavsiflash, tasniflash, qiyoslash hamda lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda turk va o‘zbek tillaridagi turli lug‘atlar va filologiyaga oid manbalardan foydalangan holda fitomorf birliklar leksik va semantik jihatdan tahlil etildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbek va turk tillarining kelib chiqishi bir ildizga borib taqalishiga qaramasdan, o‘xshatishli qurilmalardan foydalanishida o‘zaro o‘xshash va farqli tomonlarning borligi har ikki til egalarining yashash tarzi, dunyoqarashi, istiqomat hududi turlicha

ekanligi bilan izohlanadi. Bizning tahlillarimiz mevasiz daraxt nomlari, asosan, insonlarning qaddi-qomatini aks ettirish uchun keng foydalanilishini ko'rsatmoqda.

Nutqda inson obrazining yaratilishida fitonimlar muhim rol o'ynaydi. Zero, inson hayoti flora bilan uzviy bog'liqdir. Tilshunos olimlar o'simlik dunyosiga alohida e'tibor qaratishining birinchi sababi shu bo'lsa, boshqa sababi o'simliklar bilan bog'liq til birliklari xalq tilidagi olam manzarasida asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Fitonimlar xalq tafakkurida mifologik, diniy va adabiy an'analar bilan chambarchas bog'langan bo'ladi. Fitomorfizmlar fikrlashning dastlabki shakli bilan ham aloqador bo'lib, fikrlashning bu shaklidan kelib chiqqan tushunchalar tilga ham ko'chgan.

Turk lingvomadaniyatida armut - nok (murut) so'zi inson tabiatini aks ettirishda keng qo'llanadi. Xususan, "armut gibi" o'xshatishli birikmasi yordamida "gap tushunmaydigan, anqov kishi"ga nisbatan ishlatiladi. *Armut* gibi ne demek? Çok *anlayışsız*, bön. Armut mevasi yordamida ko'pincha salbiy xarakterli kishilar obrazi yaratiladi. Dangasa, biror ish qilmasdan foyda kutadigan, rizqni osmondan tushadi deb o'tiradigan odamlarga nisbatan turk badiiyatining olam manzarasida "armut piş, ağzıma düş" iborasi ham ishlatiladi. Bu o'zbek lingvomadaniyatidagi "olma pish og'zimga tush" iborasining aynan o'zidir. Bu esa turklar tafakkurida armut - nok (murut) bilan bir xil ma'no kasb etuvchi hech bir mehnat sarflamasdan bir nima kutadigan odamlarga nisbatan ishlatiluvchi tekinxo'r obrazini ifodalashini ta'kidlash joizdir.

O'zbek va turk tillarida meva nomlarining o'xshatish etaloni sifatida qo'llanishi ham ko'p uchraydi. Bunday o'xshatish etalonlariga "gilos", "olma", "yong'oq" kabi meva nomlarini misol sifatida keltirish mumkin.

Turk tilida "ayva göbekli" metaforasi orqali qorni pastga osilgan kishining tasviri ifodalanadi. Ayva bu behi, behi fitonimining shakli turk tilida qorni osilgan odam obrazi uchun qo'llanadi.

Mevalar - inson hayotining ajralmas qismi. Dunyo tillarida inson tashqi ko'rinishini ifodalashda meva nomlari ham faol ishtirok etadi. Mevalar bilan bog'liq qiyoslar har bir xalqning yashash tarzidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Turk xalqida *nok*, *zaytun*, *xurmo*, *tog' pista*, *qovun*, *anor* kabi mevalar inson tashqi qiyofasini aks ettirishda keng qo'llansa, o'zbek millati uchun esa *olma*, *jiyda*, *yong'oq*, *bodom*, *tarvuz* kabilar ahamiyatlidir.

Har ikki tilda *kiraz* – *gilos* fitonimi keng tarqalgan. Uning yordamida qip-qizil lablar gilosga qiyoslangan. Masalan, *kiraz dudaklı* – *gilos dudoqli*, ya'ni lablari *gilosday* qiyosi orqali lablari qizil va qalin bo'lgan ayollar ta'rifi uchun qo'llangan. *Dildor gilosday qizil*, *chiroyli lablariga yoyilgan tabassum bilan boshini silkidi*. *Oltinrang sochlari yelkalari uzra sochilib ketgan*, *qayrilma kiprikli ko'zlarini ochib-yumganda gilosday qizil lablari o'z-o'zidan jilmayib qo'yadigan qo'g'irchoqqa*, *ochig'i*, *hammamizning havasimiz keldi* (Махмудов Н., Худойберганова Д.,

2013:56). O‘zbek xalq lingvomadaniyatida, shuningdek, “*labing gilosga o‘xshar, ko‘zing charosga o‘xshar*” deb aytiluvchi qo‘shiq misralari bor. Bu yerda lab gilosga o‘xshatilish asnosida ko‘z charosga, ya‘ni uzumning qora rangli naviga qiyoslanmoqda. Turklarda esa qorachadan kelgan odam ta‘rifida *üzüm gibi* o‘xshatishi qo‘llanadi va bunda qora rangli uzum ma‘nosi faollashtirilgan. Shuningdek, ‘*çöp-süz üzüm*’ *yakın akrabaları hayatta olmayan kişi, üzüntü verici bir şeymiş gibi dursa da özellikle zengin koca arayan hanımlar için çift katlı ekmek kadayıfı durumudur*. Cho‘psiz uzum birikmasi hech kimi yo‘q yolg‘iz ayolni ifoda etadi⁶. *Üzüm gibi* turklarda qorachadan kelgan ma‘nosida keluvchi bu metafora turk tilida asosan qorachadan kelgan qariya kishini bildirsa, o‘zbek tilida bu ko‘rinish uzumning quritilgani - *mayizday* ifodasi yordamida beriladi.

Elma – olma har ikki til egalari tafakkurida deyarli bir xil komparativ ma‘noda keladi. Masalan, *elma yanaklı – olma yuzli* “yuzlari qip-qizil olmaga o‘xshagan kishilar”ga nisbatan turk tilida ham o‘zbek tilida ham ishlatiladi. O‘zbek folkloridan joy olgan yor-yorlarda ham, aytishuvlarda ham qizlarning yuzini olmaga o‘xshatish keng tarqalgan. Ayniqsa, “*Eronning olmasidek qip-qizil yuzlari*” o‘xshatishli birikmasi xalq orasida mashhur.

Turklarda ko‘proq ayollarning go‘zalligi anor guliga o‘xshatiladi: “Nar çiçeği” nomli she‘rlari ham bor.

Canım kurban yoluna

Takıver yar koluna

*Nar Çiçeğim, Yar Çiçeğim*⁷.

O‘zbek tilida “anordek yuzi” birikmasi ham mavjud bo‘lib, bu bilan sog‘lom insonlarning yal-yal yonib turgan yuzlari gavdalanitiriladi. Qip-qizil, qon rangida, qizarmoq, qizil tusini olmoq kabi o‘xshatishlarda *anorday* etalonidan foydalaniladi. “Miryusuf Xilvatiy banoras to‘ning keng etaklari orasida oyoqlari chalishib, o‘rnidan turdi, qo‘ltig‘idan ipak matoga o‘ralgan bir kitobchani olib ochdi va anorday qip-qizil, yum-yumaloq yuzi ilhomdan lov-lov yonib, ovozi hayajondan titrab, o‘qiy ketdi” (O. Yoqubov. Ulug‘bek xazinasi). “Uning ham qizlik havaslari uyg‘onadi, yuraklari muloyim va yoqimli bir talvasa bilan duk-duk ura boshlaydi: ikki yuzi dasturxon ustidagi anor singari qip-qizil bo‘ladi” (A. Cho‘lpon. Kecha va kunduz). “Jaloliddin Xorazmshohmi? - yuzlari anorday qizarib ketdi Robiyaxonimning” (E. Samandar. Sulton Jaloliddin). “Raqs va sharob ta‘sirida yonoqlari anor yanglig‘ qizargan, ko‘kraklari qo‘sh kaptarday patirlab turgan qizni bag‘riga bosib erkalagan bo‘ldi-da, maqsadga ko‘chdi Hojib” (E. Samandar. Sulton Jaloliddin). “Hamma gapni o‘zlaring aytyapsizlar-u, yana cho‘zish shartmikan? - qimtinib, yuzlari anordek qizarib arang

⁶ <https://www.hurriyet.com.tr/mahmure/ruyada-uzum-gormek-ne-anlama-gelir-ruyada-uzum-yemek-tabiri-41400491>

⁷ <https://onedio.com/haber/serdar-ortac-nar-cicegim-sarki-sozleri-845650>

so‘zladi Sabo” (U. Hamdam. “Sabo va Samandar”) (Махмудов Н., Худойберганова Д., 2013:27).

O‘zbek tilida yong‘oq, danak, bodom birliklaridan ham kishi tashqi qiyofasini tasvirlashda foydalaniladi. Bo‘yi past, do‘mboq kishilarga ko‘ra *yong‘oqday bo‘yi bor* o‘xshatishli birikmasi keng qo‘llanadi. O‘zbek tilida yong‘oq fitonimi yordamida kishi xarakterini ifodalash turk tiliga qaraganda faolligi ma‘lum bo‘ldi. Yong‘oq ham bo‘yi pakana dumaloq kishini tavsiflashda ishlatilishi bilan birga, kutilmaganda pand berib qo‘yadigan, tili boshqa dili boshqa odam obrazi uchun ham ishlatiladi. *Puch yong‘oq* metaforasi ana shu fikrning isbotidir. Quyidagi she‘riy parchada buni ko‘rish mumkin:

Bilmaysiz, do‘stdan ham goh -

Sinovda qalb qaqqshaydi.

U ichin etmas ogoh -

*Puch yong‘oqqa o‘xshaydi*⁸.

Bundan tashqari o‘zbek tilida *bir qop yong‘oq* o‘xshatishi ham bor. Bu o‘xshatish ichida gap turmaydigan, hamma bilan til topishadigan kishilarga nisbatan qo‘llanadi.

Turk tilida *ayva göbekli* metaforasi orqali qorni pastga osilgan kishining tasviri ifodalanadi. Ayva - bu behi, behi fitonimining shakli turk tilida qorni osilgan odam obrazi uchun qo‘llanadi. O‘zbek tilida esa behi orqali inson tasvirlanmaydi, qorni qopday yoki *tarvuz yutib olganday* o‘xshatishli birikmalaridan foydalaniladi. Bunga qardosh tillar orasidagi farq sifatida qarash mumkin.

Turk xalqi lingvomadaniyatida zaytun fitonimi ham katta o‘rin tutadi. Zaytun qora bo‘lishi bilan birga, foydali va mazali bo‘lgani uchun *zeytin gibi* o‘xshatishli birikmasi qorachadan kelgan, istarali qizlarni ta‘riflashda ishlatiladi.

Shuningdek, quruq meva nomlari har ikki xalq lingvomadaniyatida keng foydalaniladigan inson obrazini ifodalovchi fitomorf birliklar hisoblanadi. Fıstık yong‘og‘i kishilar orasida sevgilisini yoxud yosh bolani erkalab chaqirishda *fıstığım* shaklida qo‘llanadi, shirinligiga qiyoslanadi. Xalq orasida *çekirdekten yetişme* iborasi ham keng tarqalgan bo‘lib, tug‘ma iste‘dodli insonga ko‘ra nisbatlanadi. Bu fitonim çekirdek-pista bo‘lib, turk xalqi yashash tarzida ajralmas o‘ringa egadir.

Umuman olganda, meva nomlari orqali shaxsning u yoki bu xususiyatini tasvirlash yaratish til imkoniyatlarining qanchalik kengligini ko‘rsatib beradi, ta‘sirchanlikni oshiradi hamda tinglovchida shaxs haqida aniq taassurot qoldiradi va idrok qilinishini osonlashtiradi.

Insonni xarakterlash uchun meva nomlaridan foydalanish jarayoni qadimiy hisoblanadi. Inson mavjud bo‘lgan paytdan boshlab tabiat bilan chambarchas birlikda yashab, atrofdagi daraxt va o‘simliklarga turli xil munosabatda bo‘lgan. Tabiat va inson uyg‘unligi dunyoning barcha lisoniy manzaralarida universaldir.

⁸ <http://www.uzbekshe‘rlari.uz>

Har ikki til tafakkuridagi daraxt va mevalar bilan bog‘liq fitonimlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, inson ijobiy xususiyatlarini aks ettirishda ko‘proq mevali daraxtlarga qiyoslanilsa, kishining salbiy qiyofasini ifodalashda esa asosan, daraxtning kesilgan tanasi, o‘tin yoki to‘nka bilan bog‘liq birliklar orqali ta‘riflanadi.

Ushbu turdagi qiyosiy tadqiqotlar taqqoslangan tillarning milliy-madaniy xususiyatlarini, shuningdek ma‘lum bir tilda so‘zlashuvchilarning milliy mentaliteti va dunyoqarashining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi.

Shunday qilib, fitonimik nominatsiyalar o‘zbek va turk tillarida insonning ichki dunyosi va tashqi ko‘rinishini belgilashda keng qo‘llanadi va ba‘zi hollarda insonning har qanday xususiyatlariga (tashqi qiyofasi, aqliy qobiliyatlari, ichki hissiy holati, yoshi, kasbi, ijtimoiy holati) o‘ziga xos standart bo‘lib xizmat qiladi.

Har ikki til tafakkuridagi daraxt va mevalar bilan bog‘liq fitonimlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, inson ijobiy xususiyatlarini aks ettirishda ko‘proq mevali daraxtlarga qiyoslanilsa, uning tashqi ko‘rinishi manzarali daraxt nomlariga qiyoslanadi. Insonning ijobiy yoki salbiy xarakterlari esa shirin va achchiq meva nomlari yordamida ham aks ettiriladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, gul, o‘t-o‘lan, sabzavot va poliz mahsulotlari bilan bog‘liq nomlar orqali kishining ijobiy xarakter-xususiyatlarini ham, salbiy xarakter-xususiyatlarini ham ifodalash mumkin. O‘simliklarning ushbu turlari bilan inson har kuni to‘qnash keladi va u inson ongida oson saqlanadi. Shu bois biror kishini ta‘riflashda ulardan foydalanish juda qo‘l keladi. Insonlar muloqotida biror kishini ta‘riflashda uning nozik jihatlarini gavdalantirish va yaqqolroq namoyon etishda gul, o‘t-o‘lan, sabzavot va poliz ekini nomlari alohida o‘rin tutadi.

Har ikki tilda inson ijobiy xususiyatlarini aks ettirishda ko‘proq gullardan foydalanilsa, kishining salbiy qiyofasini ifodalashda esa, asosan, o‘t-o‘lan va poliz ekinlari nomi bilan bog‘liq fitonimlarga murojaat qilingan.

O‘zbek tilida esa behi orqali inson tasvirlanmaydi, “qorni qopday” yoki “tarvuz yutib olganday” o‘xshatishli birikmalaridan foydalaniladi. Bunga qardosh tillar orasidagi farq sifatida qarash mumkin.

Turk xalqi lingvomadaniyatida zaytun fitonimi katta o‘rin tutadi. Zaytun qora bo‘lishi bilan birga, ham foydali ham mazali bo‘lgani uchun “zeytin gibi” o‘xshatishli birikmasi qorachadan kelgan, istarali qizlarni ta‘riflashda ishlatiladi.

Shuningdek, quruq meva nomlari har ikki xalq lingvomadaniyatida keng foydalaniladigan inson obrazini ifodalovchi fitomorf birliklar hisoblanadi. Fıstık yong‘og‘i kishilar orasida sevgilisini yoxud yosh bolani erkalab chaqirishda “fıstığım” shaklida qo‘llanadi, shirinligiga qiyoslanadi. Xalq orasida “çekirdekten yetişme”

iborasi ham keng tarqalgan bo'lib, tug'ma iste'dodli insonga ko'ra nisbatlanadi. Bu fitonim çekirdek-pista bo'lib, turk xalqi yashash tarzining ajralmas qismidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Deyimler Sözlüğü. – İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1995. – S. 1205.
2. Esendal M. (2010) Türkçe Sözlük. – Ankara.
3. Kemal Y. (2010) Türkçe Sözlük. – Ankara. – S. 1088.
4. Ortaç Y. (1999) Türkçe Sözlük – Ankara. – S. 206.
5. Türkçe Sözlük. I-II. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988. – S. 745
6. Usmanova Sh. (2019) Lingvokulturologiya. – Toshkent. – B. 153.
7. Ахметова Э. (2012) Названия овощей и фруктов в татарском языке. Автореф. канд. филол. наук. – Казань. – С. 229.
8. Бурганова Н. (1976) О татарских народных названиях растений. Вопросы лексикологии и лексикографии. – Казань. – С. 141.

REFERENCES:

1. Deyimler Sözlüğü. – İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1995. – S. 1205. (In Turkish)
2. Esendal M. (2010) Türkçe Sözlük. – Ankara. (In Turkish)
3. Kemal Y. (2010) Türkçe Sözlük. – Ankara. – S. 1088. (In Turkish)
4. Ortaç Y. (1999) Türkçe Sözlük – Ankara. – S. 206. (In Turkish)
5. Türkçe Sözlük. I-II. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988. – S. 745. (In Turkish)
6. Usmanova Sh. (2019) Lingvokulturologiya. – Toshkent. – B. 153. (In Uzbek)
7. Axmetova E. (2012) Nazvaniya ovoshey i fruktov v tatarskom yazike. Avtoref. kand. filol. nauk. – Kazan. – С. 229. (In Russian)
8. Burganova N. (1976) O tatarskix narodnix nazvaniyax rasteniy. Voprosi leksikologii i leksikografii. – Kazan. – С. 141. (In Russian)